

Jazmín Beirak Cultura, salut i salut cultural (Perifèriques)

La salut i la cultura són dos drets que, per a la nostra desgràcia, poques vegades es conceben com a complementaris. Més aviat al contrari, el nostre dret a la salut i el nostre dret a la cultura solen entendre's (i gestionar-se políticament) de forma aïllada i excloent –això en el millor dels casos–; i com una confrontació, de manera totalment antagònica, en el pitjor. A la salut, com no pot ser d'una altra manera, la ubitem en el camp dels assumptes prioritaris, fonamentals, imprescindibles. A la cultura, però –com no només podria, sinó que deu, ser d'una altra manera–, se la ubica generalment en l'àmbit del superflu, secundari i fins i tot del luxe. La primera forma part de qualsevol agenda de política pública i hi ha un consens irrefutable sobre la seva importància; la segona, al contrari, adolceix d'una important falta de rellevància social i a penes arriba mai a fer-se un forat en les prioritats polítiques. Durant els mesos que passem en confinament a la primavera de 2020 vam poder veure un il·lustratiu exemple d'aquesta situació en l'actitud de qui era llavors ministre de Cultura, Juan Manuel Rodríguez Uribe. Quan després d'una inexplicablement llarga absència, el ministre es va avenir per fi a respondre les demandes del sector cultural –que demanaven un paquet d'ajuts públics com els que en aquell moment s'estaven destinat a altres sectors afectats per l'aturada de la seva activitat–, Uribe va proclamar una tristament cèlebre frase per a decepció dels treballadors de la cultura i de moltes de les persones que la gaudeixen: «Primer va la vida i després el cine». El ministre va deixar de manera clara i contundent la prioritat de la situació sanitària sobre la de la cultura. Per al mateix ministre de cultura la cultura era això que va després de l'important. Pocs anys abans, entre el 2018 i el 2019, Barcelona va viure una situació que constitueix un altre bon exemple d'aquesta mateixa disjuntiva. La ciutat va haver de dirimir prioritats entre un centre de salut i un dels museus més importants de la ciutat, el Museu d'Art Contemporani de Barcelona, situat al barri del Raval. Anys enrere, el 2014, l'ajuntament havia cedit l'espai de la Capella de la Misericòrdia al Museu d'Art Contemporani de Barcelona per a la seva ampliació, però els veïns del Raval reclamaven que l'espai es destinés a un nou centre d'atenció primària (CAP) que també els havia estat promès des de feia temps. Aquell conflicte va ubicar en posicions enfrontades a «la salut contra la

cultura» i, com és previsible, va guanyar la primera. Cert és que davant la disjuntiva d'haver de triar entre un recurs bàsic per a la salut o els magatzems d'un museu –que encara que hagi incorporat en els seus discursos i pràctiques la necessitat de vinculació amb l'entorn, seguia sent principalment un pol d'atracció turística– no era difícil inclinar-se en favor del primer. No obstant això, el que venim necessitant des de fa temps és un marc que no ens obligui a triar entre un dret o l'altre. L'horitzó desitjable, més aviat, seria no haver de prioritzar de forma competitiva i mútuament excloent entre salut o cultura. El que caldria plantejar-se és ¿i si en realitat no hi hagués res a contraposar? O sobretot, i si fos possible posar a treballar de la mà la cultura i l'atenció sanitària?

Afirmar que hi ha una íntima connexió entre el camp de la salut i el cultural no és res de nou. En el naixement de les arts i en els primers rituals humans podem veure signes que apunten a aquesta interrelació entre art i la salut. Vestigis de fa més de 35.000 anys com les flautes fetes amb ossos d'ocells de Hohle Fels o de fa 28.000, com la Venus de Willendorf, ja hi havia pràctiques artístiques vinculades a rituals de sanació. Aquests rituals anaven més enllà del màgic o del simbòlic, ja que hi ha hipòtesis que especulen amb la idea que en el cant i el ball s'alliberaven hormones com l'oxitocina i els neuropèptids que contribuïen a enfortir el llaç social. Això complia la funció de cohesionar aquelles primeres comunitats de grups humans, capacitat fonamental per a la cura col·lectiva i, per tant, la preservació de la integritat física. També en el món antic apareixen les arts en els primers registres escrits de les tradicions mèdiques. Per exemple, hi ha papirs egipcis datats al voltant de l'any 2000 aC que descriuen pràctiques sanadores que es desenvolupaven a través d'experiències teatrals o que empraven la música per curar el cos, calmar la ment o millorar la fertilitat. El déu grec Apolo era, a un temps, protector davant les malalties i déu de la poesia i de la música. Pitàgores va escriure sobre els beneficis de la música en la salut i temps després, a principis del segle VI dC, Boecio va escriure sobre la manera com la música podria fomentar canvis en la nostra salut a través de la seva influència sobre la ment. Al llarg de tota la història de la humanitat són nombroses les figures que han vinculat salut i arts. A l'Edat Mitjana, l'abadessa Hildegarda de Bingen ubicava la música dins l'àmbit de la medicina com a part de la salut espiritual de l'individu. Gioseffo Zarlino, teòric de la música i compositor italià, va

escriure al segle XVI el seu *Institutione*, text en el qual establia una correlació entre els quatre modes musicals i els quatre humors del cos.

Els vincles entre cultura i salut han viscut un floriment al llarg de les últimes dècades, però ha estat realment en els últims anys quan per fi hem vist acumular-se una sèrie de fites que tornen a posar en valor i refer l'estreta relació que hi ha entre ambdues esferes. El primer va arribar el 2019 amb un informe de l'Oficina per a la Regió Europea de l'Organització Mundial de la Salut que reconeix els enormes beneficis que l'art i la cultura tenen en la nostra salut i benestar. Aquest informe, basat en més de tres mil investigacions científiques, conclouia que «existeixen prou proves per afirmar que les arts tenen un enorme potencial sobre els determinants bàsics de la salut, per recolzar en la prevenció i tractament de determinats processos patològics, i en l'atenció de malalties agudes i al final de la vida». En conseqüència, cridava les autoritats a prendre's molt seriosament la connexió entre política cultural i política sanitària i recomanava als governs regionals que incorporessin les pràctiques artístiques i culturals en els sistemes sanitaris, no només en les polítiques de prevenció, sinó també en les de gestió i tractament de la malaltia. Aquesta declaració va suposar tot un punt d'inflexió, ja que va constituir un aval per a tots els projectes dedicats des de feia dècades a introduir el cinema, el teatre, les arts visuals, la música o la performance als hospitals i centres de salut. Aquesta declaració va ser el tret de sortida per a un nou aprofundiment de la intersecció entre els dos àmbits. El desembre de 2021, la Comissió Europea va crear el programa Culture Health amb l'objectiu d'elaborar un estudi de la relació entre pràctiques culturals, salut mental i benestar orientat a propiciar un canvi en les polítiques governamentals dels estats membres. A Espanya, el Senat va aprovar el setembre del 2020 una declaració institucional per tal d'animar el Govern a declarar la cultura com a bé essencial i hi va incloure la necessitat d'incorporar l'art i la cultura en el marc de l'atenció sanitària.

Quan parlem dels beneficis que es deriven de connectar cultura i salut se'ns plantegen tres tipologies diferents. La primera té a veure amb la humanització en l'atenció sanitària i la cura del benestar emocional. La humanització ocupa avui un lloc destacat en l'agenda de gairebé tots els serveis públics de salut, i ja el 1946 l'acta de constitució de l'OMS afirmava que el concepte de salut refereix a «un estat de complet benestar físic, mental i social i no només l'absència

d'afeccions o malalties». La humanització implica, per tant, incorporar tots aquests aspectes en un tractament integral dels pacients, abordant no només una dimensió biològica, sinó també psicològica i social. És a dir, contemplar el pacient de forma global en totes les facetes de la seva persona –no exclusivament com algú que pateix una fallada orgànica o un procés patològic– i atendre els aspectes intangibles de l'assistència sanitària. En aquesta tasca, les pràctiques artístiques i culturals tenen molt a aportar. Una exposició, un concert de música o una peça de teatre poden fer més amable i portant l'experiència dels qui han de suportar processos patològics complexos, alleujar alguns moments d'hospitalització prolongats o permetre instàncies d'evasió temporal d'unes situacions que causen tristesa i dolor. En aquest sentit, comptem ja amb l'exemple d'una àmplia varietat de formes d'intervenció. El programa francès l'Hôpital funciona des de la dècada dels dos mil mitjançant un conveni dels ministres responsables de salut i cultura per fomentar l'agermanament entre els hospitals i algunes infraestructures culturals, com centres de teatre, museus, biblioteques o cinemes en la realització d'activitats amb els pacients.

Si des de la nostra perspectiva tradicional, fidel als cànons de la Il·lustració, s'ha entès sovint que la cultura pertoca principalment o exclusivament a l'ànima o a l'esperit, aquest desplaçament del focus als elements d'intersecció entre salut i cultura ens permet allunyar-nos d'aquella idea i reconnectar les arts i la cultura amb la dimensió més terrenal i material de l'existència. Amb això, la cultura pot deixar de concebre's com una cosa pròpia del camp del moral o abstracte i esdevenir una eina situada i operativa per a un millorament efectiu i concret de la vida. Hi ha, finalment, un tercer benefici que pertoca específicament al sector cultural. L'impuls de les activitats artístiques, concerts, intervencions i actuacions de tot tipus, amplia les possibilitats d'ocupació cultural, per la qual cosa s'obre una oportunitat perquè artistes, músics, mediadors culturals, gestors culturals i molts altres professionals de la cultura puguin desenvolupar la seva activitat en aquesta intersecció entre el sanitari i el cultural. És clau que el treball de totes aquelles persones que porten l'art i la cultura als espais sanitaris es consideri com l'exercici d'una activitat professional i no com una cosa que queda merament restringida al camp del voluntariat. Això implica, al seu torn, un gir interessant en la legitimació del treball cultural, que ja no vindria donada exclusivament pel criteri de les institucions artístiques, de la crítica o per les xifres

d'audiència o vendes, sinó que emanaria d'una relació íntima amb un pacient o la gratificació que es produeix en constatar els efectes positius d'alleujar un sofriment o contribuir a la investigació científica. Com diu Manuel H. Beller, «les arts, a més d'agradables, poden ser més necessàries del que habitualment suposem» i per això, com s'acaba d'exposar, la sanitat pot tenir en la cultura un aliat i una estratègia per a un tractament integral de la salut. El 87% del personal sanitari pensa que les pràctiques artístiques són positives per als pacients i gairebé un 80% utilitza la música com una eina complementària a la seva feina. El 95% dels pacients afirmen que s'han sentit millor amb la música.

Podríem pensar els centres de salut com a espais d'acció cultural amb artistes, músics i mediadors culturals? En aquest supòsit, potser no seria difícil imaginar una resolució diferent per a aquell conflicte que va enfrontar el centre d'atenció primària del Raval i el MACBA. Probablement no estem tan lluny de poder pensar que un museu cap en un centre de salut, que instal·lacions sanitàries i culturals poden conviure en una mateixa seu o que es poden desenvolupar programes compartits entre hospitals i equipaments culturals. És cert que això suposa posar del revés el concepte de cultura que hem manejat al llarg de les últimes dècades en política cultural. Considerar el vincle entre cultura i salut ens emplaça a abordar un dels grans reptes que tenen les polítiques culturals d'avui, que no és altre que el de fomentar la transversalitat de la cultura. No hi ha dubte que igual que la salut no té a veure només amb el biològic, la cultura tampoc té a veure exclusivament amb «el cultural». La cultura no és un compartiment estanc del qual entrem i sortim només en moments concrets d'oci, ni té a veure només amb les institucions legitimades com a culturals. Els moments, llocs i protagonistes de la cultura sempre han excedit a l'estreta descripció del canònic. Les polítiques culturals estan relacionades amb les polítiques d'ocupació, turisme, educació o desenvolupament local, però també amb les que pertocquen al medi ambient o les polítiques socials i científiques. És a dir, la cultura no és una cosa que tingui a veure exclusiva i autoreferencialment amb el cultural, sinó que està relacionada amb tots els elements que constitueixen la nostra vida individual i col·lectiva. Més encara, la cultura és avui un camp estratègic des del qual abordar molts dels reptes que tenim per davant: la sostenibilitat, la transformació del model productiu, la diversitat social, la construcció de comunitat, els usos del temps o la garantia de drets. La cultura, en definitiva, té a veure amb la possibilitat de

l'articulació de la nostra vida comuna i d'una bona vida. Per això no en podem parlar només com un sector específic, sinó que és important subratllar i posar en valor el seu caràcter profundament transversal. La insistència a entrellagar el dret a la salut i el dret a la cultura apel·la a aquesta transformació. Vindicar la transversalitat de la cultura apunta, d'una banda, a l'aprofundiment dels nostres drets culturals, ja que els espais de participació cultural s'amplien i multipliquen, i, de l'altra, a la interrupció i abolició de les jerarquies de lloc tradicionalment assignades al cultural per expandir el camp d'acció de la cultura a totes les esferes del comú. A més, en termes de política pública, apostar per la transversalitat de la pràctica cultural obre el camp per implementar una sort de polítiques virtuoses, és a dir, polítiques que permeten donar resposta a diferents necessitats socials de forma simultània. Per exemple, en vincular salut i cultura, alhora que es genera ocupació per als titulats del conservatori, es contribueix a millorar la situació dels pacients i es produeixen avenços en la investigació científica. O, en un altre cas, utilitzant els centres de salut també com a lloc d'exposició, s'amplien i descentralitzen els circuits d'exhibició i s'acosta l'art a públics que normalment no hi accedirien. Es tracta doncs de polítiques que al mateix temps que generen ocupacions de qualitat, fomenten l'accés a la cultura; que alhora que vertebrun un territori, avancen en investigacions sobre la salut, i que són, simultàniament, polítiques de foment de la creació artística i de redistribució de recursos materials i immaterials.